

УДК 657

Я.А. Порохнавець, аспір.

Тернопільський національний економічний університет

ЕКОНОМІЧНИЙ МЕХАНІЗМ ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ ТА ЙОГО ВПЛИВ НА СИСТЕМУ ОБЛІКУ

(Представлено д.е.н., проф. Крупкою Я.Д.)

Розглянуто сутнісну характеристику поняття «економічний механізм природокористування». Узагальнено його завдання, функції, принципи та структуру. Розглянуто особливості його елементів. Досліджено та проаналізовано роль та вплив економічного механізму природокористування та систему обліку.

Ключові слова: *економічний механізм природокористування, природні ресурси, підприємства-природокористувачі, інструменти управління економічним механізмом природокористування, облік.*

Актуальність дослідження та постановка проблеми. Природні ресурси є основою економічної діяльності людини. Проте, як наслідок цієї діяльності, спостерігається значне погіршення довкілля і відповідно, рівня життя населення. Виснаження природних ресурсів і погіршення якості природного середовища не лише прискорили еволюцію економічних поглядів на взаємини суспільства і довкілля, але й вплинули на коло інтересів багатьох економічних наук, в тому числі й бухгалтерського обліку.

У бухгалтерському обліку поняття природокористування не використовується, хоча фактично реалізується в багатьох галузях економіки, пов'язаних із добуванням та використанням природних ресурсів.

Мета статті. Для чіткого розуміння процесу природокористування з позиції бухгалтерського обліку необхідним, на нашу думку, є розкриття сутності та структури економічного механізму використання природних ресурсів, його завдань, функцій та особливостей елементів, що мають безпосередній вплив на систему обліку підприємства.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідженню особливостей формування та ефективного функціонування природокористування присвячено низку наукових праць таких вчених, як: О.Веклич, В.Голян, Р.Дубас,

А.Запольський, С.Макар, Л.Мельник, І.Михасюк, Т.Некрасова, М.Пилипчук, С.В. Хлобистов та ін.

Викладення основного матеріалу дослідження. В економічній літературі немає однозначного визначення категорії «економічного механізму природокористування».

Широковживане поняття «механізму» походить від грецького *mechanike*, що у перекладі означає мистецтво побудови машин [8, С. 186]. У найбільш загальному вигляді, під механізмами слід розуміти наявність взаємозв'язків (природного чи штучного характеру), що виникають між різними за своєю природою явищами чи процесами.

У сучасній економічній літературі найбільшого поширення набув термін «механізм господарювання» або «економічний механізм». Вважається, що економічний механізм узгоджує функціонування і розвиток складових економічної системи, приводить у відповідність продуктивні сили і економічні відносини [4, С. 203].

Сутність економічного механізму природокористування розглядається у статті С.В. Мішеніна, І.Н. Ришняка та П.В. Тархова. Вони розглядають економічний механізм використання природних ресурсів як цілісну структурно-функціональну систему зв'язків і відносин, відповідних їм організаційно-економічних форм і методів господарювання, за допомогою яких здійснюється узгодження інтересів господарюючих суб'єктів у сфері природокористування [5, С. 78].

Голян В.А. зазначає, що економічний механізм використання природних ресурсів – це сукупність форм, методів та способів регулювання використання природних ресурсів та охорони навколишнього природного середовища [1, С. 6].

Р.Г. Дубас вважає, що економічний механізм використання природних ресурсів підприємствами є сукупністю взаємопов'язаних методів і важелів, орієнтованих на раціоналізацію використання природних ресурсів і охорону навколишнього середовища при розширенні масштабів їх використання або орієнтація на стабілізацію і скорочення масштабів використання природних благ [2, С. 87].

На наш погляд, економічний механізм природокористування – це система взаємопов'язаних елементів (учасників) процесу природокористування під час їх виробничих відносин з приводу створення матеріальних і нематеріальних благ та сукупність інструментів і важелів, покликаних забезпечити ефективне використання природних ресурсів та їх відтворення з урахуванням

перспективних напрямів розвитку господарства та збереження сталої екологічної ситуації.

Сутність будь-якої системи, як відомо, проявляється через її структуру, принципи, завдання та функції. Зрозуміло, що економічний механізм природокористування не є виключенням.

Економічний механізм природокористування, як і будь-яка система, базується на певних правилах, постулатах, тобто принципах.

Вони є вихідними положеннями природокористування, на їх основі воно здійснюється. Стеченко Д.М. основними принципами і вимогами раціонального природокористування вважає: збалансованість природних ресурсів; необхідність врахування взаємовпливу компонентів навколишнього середовища; оптимальне співвідношення інтенсивного та екстенсивного використання території і природних ресурсів; створення системи природоохоронних територій, яка може підтримувати екологічний баланс [7, С. 85].

Погоджуючись з цим, хочеться додати, що економічний механізм використання природних ресурсів має ґрунтуватися на принципах врахування можливостей природних комплексів, витримувати антропогенні навантаження і забезпечувати нормальне функціонування біосфери і локальних екосистем.

Від цього вирішальною мірою залежить їх корисна продуктивність, якість і комфортність життєвого середовища, екологічне та економічне благополуччя населення того чи іншого регіону.

В сучасних умовах актуалізується питання визначення цілей та завдань природокористування.

Посилення техногенного впливу на довкілля, зменшення запасів природних ресурсів та погіршення якості довкілля призводять до ускладнення завдань природокористування, які мають бути спрямовані на забезпечення не лише раціонального використання природно-ресурсного потенціалу, а й на дотримання екологічних вимог до якості життєдіяльності.

Тобто, можемо сформулювати основні завдання економічного механізму природокористування:

1. підвищення економічної ефективності використання природних ресурсів, що передбачає підвищення рівня комплексності використання природних ресурсів, зниження ресурсомісткості виробництва та формування конкурентного середовища на ринках природних ресурсів;

2. забезпечення екологічної безпеки та раціоналізації природокористування, яке базується на вдосконаленні форм і методів природокористування та розбудові природоохоронної інфраструктури;

3. підвищення соціальної ефективності використання природних ресурсів та охорони довкілля, головною умовою якого є формування у громадськості екологічної культури.

Дослідження та виведення окремих функцій економічного механізму використання природних ресурсів виходить, на нашу думку, із завдань, поставлених перед ним.

Економічний механізм використання природних ресурсів є системою, що складається з взаємозалежних частин, кожна з яких вносить свій вклад в характеристики цілісного середовища. Властивість цієї системи – відкритість, що характеризується взаємодією із зовнішнім середовищем, а також саморегуляція, що дозволяє їй пристосовуватися до змін, що постійно відбуваються у економіці та світі.

У загальному вигляді сучасний економічний механізм використання природних ресурсів можна представити блок-схемою, зображеною на рисунку 1.

Рис. 1. Блок-схема економічного механізму використання природних ресурсів

Ключовим елементом поданого на рисунку економічного механізму природокористування є природні ресурси. Під природними

ресурсами слід розуміти ресурси у вигляді землі та земельних угідь, корисних копалин, лісів, водних багатств, повітряного простору, рослинного і тваринного світу тощо. Природні ресурси розглядаються як «найважливіші компоненти навколишнього середовища, які використовуються в процесі виробництва з метою забезпечення матеріальних і духовних потреб суспільства» [9, С. 25].

Індустріальне суспільство базується на природних ресурсах, потрібних не стільки для підтримання життя людей, скільки для виробництва товарів і послуг, що забезпечують більш розширені потреби соціуму. Переважна частина цих ресурсів використовується в процесі розширеного відтворення.

Нераціональне використання природних ресурсів «веде до їх виснаження; погіршення якісних характеристик у результаті експлуатації. Відбувається зниження родючості земель, деградація і знищення лісів, порушення режиму водних систем та їх забруднення, трансформація рельєфу» [2, С. 103].

Природні ресурси є предметом економічних відносин між двома основними елементами (учасниками) економічного механізму використання природних ресурсів: підприємствами-природокористувачами з приводу використання природних ресурсів у виробничому процесі та державою як регулятором цього процесу.

Підприємства-природокористувачі – це юридичні особи, що мають право на використання природних ресурсів з метою задоволення суспільних потреб та за комерційної вигоди.

У зв'язку з тим, що основним видом діяльності підприємств-природокористувачів є використання природних ресурсів, від їх роботи в значній мірі залежать не тільки збитковість чи прибутковість підприємства, але й умови життя більшості населення регіону. Тому, принципи взаємодії природи і підприємства-природокористувача мають відповідати загальним вимогам раціонального екологічнобезпечного використання природних ресурсів.

Господарські відносини, що виникають у підприємств-природокористувачів з приводу використання природних ресурсів у виробничий процес прийнято називати природокористуванням.

У сучасній науці існують різноманітні підходи до трактування категорії «природокористування». Зокрема, на думку І.Д. Якушик, природокористування – це об'єктивний процес, що відбувається між суспільством і природою, який відображає одну із сторін цієї взаємодії (вплив людської діяльності на оточуюче середовища) і включає освоєння, використання, відтворення природних ресурсів, вплив на

природу в процесі різноманітних видів діяльності, її перетворення і охорону [10, С. 12].

В.П. Руденко під природокористуванням розуміє систему суспільних заходів, спрямованих на вивчення, освоєння, раціональне використання, перетворення, охорону і відтворення природно-ресурсного потенціалу території [6, С. 328].

Д.М. Стеченко розглядає природокористування як весь вплив суспільства на природу, в тому числі й на її охорону, освоєння, відтворення та раціональне перетворення [7, С. 103].

Підсумовуючи зазначене вище, вважаємо, що природокористування – це діяльність підприємств, спрямована на використання природних ресурсів з метою задоволення виробничих і господарських потреб та отримання прибутку, за умови забезпечення їх відтворення, запобігання забрудненню довкілля та охорону природи (рис. 2).

Рис. 2. Структурні компоненти сфери природокористування

Важлива роль у регулюванні процесу природокористування підприємствами належить державі, бо саме вона встановлює основні напрями, параметри і порядок застосування інструментів, пріоритетними з яких є розробка відповідної нормативно-правової бази щодо раціонального використання конкретного виду природного ресурсу підприємствами, забезпечення їх відтворення та охорону навколишнього середовища.

Природні ресурси як особлива категорія майна, що використовується у сфері господарювання, характеризуються

особливим правовим режимом. Для забезпечення дотримання правомірних відносин між учасниками (елементами) процесу природокористування державі доводиться застосовувати інструменти – методи регулювання, які визначають способи здійснення нею управління процесом природокористування.

Вибір застосовуваного інструменту залежить від рівня розвитку ринкових відносин, форми власності на природні ресурси, співвідношення природних ресурсів у регіоні, а також від того, якою мірою поставлені перед господарюючим суб'єктом цілі відповідають істинним бажанням власника підприємства-природокористувача тощо.

Усі інструменти управління природокористуванням можна розділити на дві групи: адміністративні або адміністративно-командні і економічні. Зрозуміло, що у чистому вигляді ці групи інструментів існувати не можуть. Адже неможливо провести чітку і однозначну грань між адміністративними і економічними методами, оскільки в основі адміністративних рішень лежать економічні інтереси. Те ж саме можна зазначити й щодо економічних інструментів – «правила гри» встановлюються адміністративним шляхом.

Серед усіх інструментів регулювання природокористування можна виділити найбільш впливові, зокрема: система платежів за користування природними ресурсами, система економічного стимулювання, удосконалення методології ціноутворення на природні ресурси, екологічний аудит та екологічне страхування, регулювання природоохоронної діяльності.

Між методами регулювання і економічним механізмом існує тісна залежність, суть якої можна відобразити формулою: чим об'єктивніше розроблений економічний механізм, тим більше погоджені його окремі елементи, тим більше переваг віддається економічним методам, і навпаки. Крім того, світовий досвід показує, що економічні методи забезпечують сприятливіший клімат для раціонального природокористування, ніж жорсткий адміністративний примус.

Безумовно, зрозумілим є те, що ефективність економічного механізму використання природних ресурсів безпосередньо пов'язана з оптимальним функціонуванням усіх його складових та повнотою і комплексністю використання його основних інструментів.

Тож, розглянувши сутність та структуру економічного механізму природокористування, повернемося до вивчення природокористування з позицій бухгалтерського обліку.

Варто зазначити, що система обліку підприємства користувача природних ресурсів підлягає впливу кожного з елементів економічного механізму природокористування.

Підприємство-природокористувач, що здійснює ведення обліку, виступає складовим елементом (учасником) економічного механізму природокористування. Його виробнича діяльність безпосередньо пов'язана з використанням природних ресурсів. Тому природокористування, як частина господарської діяльності, становить предмет бухгалтерського обліку, що проявляється та підлягає вивченню через його об'єкти, такі елементи предмета, як господарські засоби та джерела їх утворення, господарські операції та процеси.

Господарські засоби. Вони представлені об'єктами необоротних і оборотних активів. До необоротних активів відносяться: земельні та лісові ділянки, ділянки з поверхневими та підземними водними об'єктами і запасами корисних копалин, автомобільні дороги, ліцензії на пошуково-розвідувальні роботи, розробку за ними копалин, свердловини та ін. До оборотних активів належать витрати майбутніх періодів, що виникають в процесі природокористування.

Джерела утворення господарських засобів. Це зобов'язання, пов'язані з отриманням і залученням в оборот природних ресурсів. До них належать зобов'язання з оплати орендних та лізингових платежів за використання ресурсу, за право користування ресурсом, на відтворення і охорону ресурсу, санкції за нераціональне використання ресурсів.

Господарські процеси та господарські операції. У процесі добувної діяльності підприємства відбувається отримання природних ресурсів у власність, оренду, лізинг, концесію або іншу договірну форму природокористування. Процес заготівлі ресурсів та використання їх у виробництві включає вивчення, оцінку, підготовку до освоєння, освоєння, охорону та відтворення природного ресурсу. Також у процесі виробництва створюються продукти з природних ресурсів або з їх залученням, а в процесі реалізації вони набувають грошової форми, вкладений у виробництво капітал збільшується на величину додаткового продукту.

Не менш важливим учасником (елементом) економічного механізму природокористування є держава. Використовуючи інструменти управління використанням природних ресурсів, держава створює правове поле для системи обліку підприємства-природокористувача.

Висновки та перспективи подальших досліджень.

Природокористування – це діяльність підприємства, спрямована на використання природних ресурсів з метою задоволення виробничих та господарських потреб і отримання прибутку, за умови забезпечення їх відтворення, запобігання забрудненню довкілля і охорону природи. Аналізуючи питання економічного механізму використання природних ресурсів, можна підтвердити значний вплив усіх елементів (учасників) механізму на систему обліку у сфері використання природних ресурсів. Об'єктами обліку природокористування є окремі види господарських засобів – необоротних і оборотних активів; певні види зобов'язань, пов'язані із отриманням і залученням в оборот природних ресурсів, а також господарські процеси і витрати щодо видобування і заготівлі ресурсів, охорони природи та відновлення природного середовища.

Пропонуємо використовувати термін «природокористування» в бухгалтерському обліку для відображення операцій повного циклу використання природних ресурсів підприємствами-природокористувачами: від моменту їх залучення в господарський обіг і аж до процесу відновлення природного середовища після закінчення використання ресурсів.

Список використаної літератури:

1. *Голян В.А.* Економічний механізм природокористування / *В.А. Голян* // *Агросвіт*. – 2007. – № 8. – С. 5–12.
2. *Дубас Р.Г.* Економіка природокористування / *Р.Г. Дубас*. – К. : «МП Леся», 2007. – 448 с.
3. *Замула И.В.* Развитие эколого-экономической мысли и ее влияние на бухгалтерский учет / *И.В. Замула, Е.В. Шиманская* // Міжнародний збірник наукових праць Проблемитеорії та методології бухгалтерського обліку, контролю і аналізу. – 2011. – Вип. 3 (21) Ч. II. – С. 153–166.
4. *Климко Г.Н.* Основи економічної теорії. Політекономічний аспект / *Г.Н. Климко, В.П. Нестеренко*. – К. – 1997. – 743 с.
5. *Организационно-экономический механизм аграрной сферы / Е.В. Мишенин, И.Н. Рышняк, П.В. Тархов* // Вісник Сумського національного аграрного університету / *Економіка та менеджмент*. – 2002. – Вип. 1–2. – С. 77–81.

6. Руденко В.П. Географія природно-ресурсного потенціалу України ; у 3-х ч. : підручник. / В.П. Руденко. – К. : ВД «К.-М. Академія». – Чернівці : Зелена Буковина, 1999. – 568 с.
7. Стеченко Д.М. Управління регіональним розвитком : навч. посібник. / Д.М. Стеченко. – К. : Вища школа, 2000. – 223 с.
8. Философский энциклопедический словарь // ИНФРА-М. – М., 2002. – 576 с.
9. Царенко О.М. Основи екології та економіки природокористування : навч. посібник : 2-ге вид. стереотипне / О.М. Царенко, О.О. Несветов. – Суми : ВТД «Університетська книга», 2004. – 400 с.
10. Якушик І.Д. Економіко-екологічні проблеми удосконалення природокористування в агропромисловому комплексі : автореф. ... дис. докт. екон. наук : 08.08.01 / І.Д. Якушик. – К., 1998. – 32 с.

ПОРОХНАВЕЦЬ Яна Августинівна – аспірант кафедри обліку у виробничій сфері Тернопільського національного економічного університету; асистент кафедри обліку та фінансів Мукачівського державного університету.

Наукові інтереси:

– екологічний облік, бухгалтерський облік використання природних ресурсів, облік природоохоронної діяльності.

Тел.: (моб.) (050)829–63–83.

E-mail: porokhnavevtsyana@gmail.com.

Стаття надійшла до редакції 23.08.2013